

عنوان اثر: صور بنیانی حیات دینی
مؤلف / مترجم: امیل دورکیم / باقر پرهام
ناشر / سال نشر: مرکز / ۱۳۸۳

معرفی، نقد و بررسی

دورکیم را باید یکی از آن اندیشمندان فرانسوی به شمار آورد که به مسئله از دست دادن ایمان اندیشیده بودند. از آن زمان که ژاکوبن‌ها در فرانسه، کاتولیسیسم را نابود کرده و سپس کوشیده بودند تا خلاء اخلاقی ناشی از آن را با بدعت یک دین عقلی ترکیبی پر نمایند، اندیشمندان پژوهشگر فرانسوی پیوسته با این مسئله دست به گریبان بودند که چگونه می‌توان اخلاق عمومی و خصوصی را بدون تصویب‌های مذهبی ابقا کرد؟ (کوزر، ۱۹۷: ۳۶۸)

دیدگاه‌های کلی جامعه‌شناسی دینی دورکیم در کتاب صور بنیانی حیات دینی آمده است. وی می‌گوید: اگر دوره جهت‌گیری‌های سنتی مذهبی اکنون دیگر سپری شده باشد، چه چیز دیگری باید جای آن را بگیرد؟ آیا پایان دین سنتی را باید پیش‌درآمد فروپاشیدگی اجتماعی اخلاقی و آغاز حالت ازهم‌گسیختگی و بی‌هنجاری کلی تلقی کرد؟ چنین پرسش‌هایی علاقه او را به جامعه‌شناسی دینی بر حسب منطق درونی نظریه‌اش بیشتر ساخته بودند

کتاب صور بنیانی حیات دینی، با مقدمه مفصلی که ایده اصلی نویسنده، سوال وی و ضرورت این پژوهش، اهداف، روش‌ها و سرانجام عمده‌ترین نتایج کار را معرفی می‌کند، آغاز می‌شود. سپس به تفصیل، طی سه کتاب، مسائل مقدماتی (شامل: تعریف دین و شیوه کار دورکیم و بیان ضرورت دقت‌های روش‌شناختی در این زمینه، ارزیابی تعبیر

گوناگون از دین به عنوان دین ابتدایی یا بنیانی و رد آنها تا اثبات توتمیسم به عنوان ابتدایی‌ترین شکل زندگی دینی و در نهایت، شکل دادن به طرح مسئله اصلی پژوهش و بیان تاریخچه مسئله خاص) و باورهای بنیانی (شامل: طرح و بررسی دقیق ابعاد اعتقادی و شناختی توتمیسم و کلان‌های معتقد به آن) و سرانجام نگره‌های مناسکی (یا همان شیوه‌ها و انواع مراسم و مناسک یا اعمال مذهبی، شامل: مناسک مثبت یا ایجابی، منفی یا سلبی و پرهیزگاران یا یادبودی و کفاره‌پرداز یا مبتنی بر پرداخت جریمه یا جبران) بحث می‌شوند. در پایان، نتیجه‌گیری مفصل و جامعی (۴۶ صفحه) درباره دستاوردهای این پژوهش در حوزه جامعه‌شناسی دین و شناخت و کلاً پژوهش جامعه‌شناختی، کاربردهای احتمالی مترتب بر آن و پرسش‌ها یا مسائلی که برای بررسی‌های بعدی باقی می‌مانند، را نویسنده ارائه می‌دهد.

این اثر را در سال ۱۳۸۳ باقر پرهام به فارسی برگردانده و انتشارات مرکز آن را در ۱۴۰۰ نسخه در قطعی وزیری به چاپ رساند.

در کتاب‌های نظریه‌های جامعه‌شناسی، مانند: زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی نوشته لویس کوزر؛ مراحل اساسی اندیشه جامعه‌شناسی، نوشته ریمون آرون؛ نظریه‌های جامعه‌شناسی در دوران معاصر، نوشته جورج ریتزر درباره این کتاب، مطالبی نوشته‌اند. به علاوه، از جهاتی (پرداختن به موضوع دین در یک پژوهش جامعه‌شناختی در کتابی کامل و بر اساس پرسش‌های برخاسته از نوعی دستگاه مفهومی یا چارچوب نظری و کوشش برای پاسخ گفتن به این پرسش‌ها از رهگذر اطلاعات جمع‌آوری شده بر اساس اسناد و مدارک تاریخی دینی یا مردم‌شناختی) ممکن است کار دورکیم را با پژوهش وبر در کتاب اخلاق پروتستان و روحیه سرمایه‌داری مقایسه کرد.

بررسی شکلی

شیوه نگارش دورکیم، در همه آثارش، از جمله این کتاب، دارای ساختاری استدلالی، منطقی و مبتنی بر زنجیره‌ای از سوال‌ها و جواب‌های احتمالی و مفروض تا رسیدن به نتیجه نهایی دلخواه نویسنده است. از این رو، با همه قوت و دقتی که در نوشته دورکیم وجود دارد، به خاطر آنچه گفته شد و سرشار بودن نثر او از انواع مثال‌ها، استنادها و زبان استدلالی تا حد زیادی سنگین و گاه پیچیده به نظر می‌رسد که فهم آن نیازمند داشتن اطلاعات

۲۵۳ صور بنیانی حیات دینی

زمینه‌ای وسیع، دقت و پیگیری در مطالعه و آشنایی با ویژگی‌های کلی اندیشه او است. البته مترجم محترم کوشیده است در برگردان این اثر عظیم، دشوار و باارزش نوعی ترجمه نسبتاً آزاد (فارغ از ترجمه تحت‌اللفظی و مراعات ساختار جمله‌ها در زبان اصلی)، ادبی، گاه شاعرانه، اغلب گیرا و قابل فهم را ارائه دهد. هر چند، در مواردی، در کار معادل‌سازی و برگردان جمله‌ها، کاستی‌ها، ابهامات و بعضاً اشتباهاتی دیده می‌شود. در کل می‌توان از حیث روانی و رسایی با توجه به حجم زیاد، تنوع واژگان و پیچیدگی مطالب و مضامین آن در حد بسیار خوب ارزیابی کرد.

برای نمونه نگاه کنید به: صفحه ۲۵، پاورقی: «این موضوع را در نتیجه‌گیری کتاب بررسی‌ده‌ایم»؛ صفحه ۵۷۷، سطر چهاردهم: «این مؤمن آدمی است که بیش از نامؤمن توانای عمل است»؛ صفحه ۶۲۰، سطر اول: «پیشاپیش حد و مرزی نادروردیدی برای آنها...».

از نظر رعایت قواعد ویرایش و نگارش، با توجه به حجم بالای کتاب (۶۲۲ صفحه) در حد بسیار خوب است. در عین حال، پاره‌ای از موارد، مانند: کاربرد علامت «،» و «.» و حرف عطف «و»؛ اشتباه حروف نگاری؛ عدم استفاده از علامت «،» در مواقع لازم؛ عدم رعایت فاصله مناسب بین کلمات و علائم در کتاب دیده می‌شوند که می‌توان در چاپ‌های بعدی اصلاح کرد.

برای مثال، صفحه ۳، سطر سیزدهم: «باشند، و غالباً»؛ «کم نیست؛ و وظیفه...»؛ صفحه ۶، سطر اول: «چیست. و همین». این‌گونه موارد را در سایر صفحات کتاب می‌توان دید. به ویژه، کاربرد علامت «،» و «.» و حرف عطف «و» به مراتب بیشتر دیده می‌شود. صفحه‌های ۱۳، ۲۵، ۱۹۲، ۱۹۳، ۲۱۵، ۴۱۰

و

حروف‌نگاری و صفحه‌آرایی در حد عالی است. تناسب قلم به کار رفته در متن، تیتراها و زیرنویس رعایت شده است. فاصله بین خطوط، اندازه در نظر گرفته شده برای حاشیه پایین صفحه و فونت قلم به کار رفته در متن، صحافی کتاب - با توجه به حجم آن - همچنین کاغذ استفاده شده مناسب است. طرح جلد، سعی شده، متناسب با موضوع کتاب، ارائه شود که تا حدودی موفق بوده است.

بررسی محتوایی

دورکیم از بنیان‌گذاران بزرگ جامعه‌شناسی و نیز جامعه‌شناسی دین و معرفتی است. از این رو، خود سازنده و طراح بسیاری از مفاهیم تخصصی این رشته و حوزه فکری است. لذا، از حیث طرح و تشریح و کاربرد صحیح اصطلاحات تخصصی چنانچه از رشته‌های دیگر یا حوزه‌های فلسفی و مردم‌شناختی و ... اخذ شده باشد، در سطح بسیار عالی قرار دارد و در حد الگو و مرجع برای اصحاب این رشته به شمار می‌آید.

برای معادل‌سازی مفاهیم بسیار فراوان، متنوع، پیچیده، جدید و دارای معنای خاص در این اثر عظیم مترجم زحمات زیادی کشیده است. علاوه بر این، از معادل‌های رایج و مأنوس و گاه، از معادل‌های خودساخته و ابتکاری، اغلب با تأکید بر معادل‌های فارسی شده و گاه به طور متناقضی با استفاده از تعابیر عربی بهره گرفته است. در این میان پاره‌ای کاستی‌ها و معادل‌های قابل بحث یا تعابیر اشتباه دیده می‌شود و نیز مفاهیمی وجود دارد که معادل لاتین آنها بیان نشده است.

صفحه ۱۹۲، در تیتیر کلمه class به اشتباه «جنس» ترجمه شده است؛ صفحه ۱۹۳، سطر هشتم: «باشنده‌های»؛ صفحه ۴۱۰، سطر پنجم: «با خصیصه‌ترین» که می‌باید «مشخص‌ترین» ترجمه می‌شد؛ صفحه ۶۲۰، سطر چهارم: «روشدار» که «روش‌مند» رایج‌تر است.

نویسنده، در ابتدای اثر، مقدمه‌ای مفید و راهگشا و در انتها نتیجه‌گیری آورده است و در داخل متن، برای تفهیم موضوع، ابزارهایی مانند: را بحث مقدماتی، طرح سوال و پاسخ به آنها، مقایسه و ... به کار گرفته است.

از لحاظ جامعیت محتوا و موضوع اثر با توجه به اهداف درس، باید گفت، این کتاب برای تأمین اهداف درس خاصی نوشته نشده است. در عین حال، خواسته‌ها و نیازهای دروس متحدد را به درجات متفاوت پاسخ می‌دهد که این امر بیشتر بستگی به برنامه درسی مدرس دروس نظریه‌ها، جامعه‌شناسی دین، معرفتی و نظایر آنهاست.

با توجه به اینکه دورکیم بر اساس روش تکوینی خود در مطالعه نهادهای اجتماعی (فصل ششم قواعد روش) برای مطالعه پدیده دین به سراغ

ابتدایی‌ترین و بنیادی‌ترین شکل‌های زندگی دینی می‌رود و به تشخیص خود، در چارچوب استدلال‌ها و شواهدی که اقامه می‌کند، توتمیسم در میان قبایل بومی استرالیا و نظایر آنها نخستین شکل حیات دینی است که پیش از آن نمی‌توان شکل‌های دیگری را به طور منسجم به دست آورد، به گونه‌ای که توتمیسم بر آن دین‌ها استوار بوده باشد و با توجه به حجم بسیار زیاد توضیحات دورکیم در این اثر برای تشریح اجزاء توتمیسم به عنوان یک دین و استخراج ابعاد مختلف معرفتی و مناسکی دینی از توتمیسم، به گونه‌ای که پایه و مشابیهی برای سایر ادیان باشد، می‌توان محتوای این اثر را در نگاه اول با عنوان و فهرست کامل کتاب منطبق دانست. اما، بر اساس نگاه متفاوت یا عمیق‌تر، ممکن است به جای یا در کنار تعبیر «بنیادی» از واژه ابتدایی در عنوان (صور ابتدایی حیات دینی) استفاده کرد. زیرا مطابق روش دورکیم توتمیسم ابتدایی‌ترین و نه لزوماً بنیادی‌ترین یا مبنایی‌ترین دین در جوامع بشری است که پس از آن شکل‌های گوناگون حیات مذهبی رخ می‌دهد. از این رو، قدری در تناسب محتوای اثر با عنوان می‌توان تأمل کرد.

به عنوان یک اثر مرجع در دروس «نظریه‌های جامعه‌شناسی»، منبع اصلی در درس «بررسی آثار صاحب‌نظران جامعه‌شناسی» و «سمینار جامعه‌شناسی دین» و منبع فرعی یا مرجع در درس «جامعه‌شناسی معرفتی» می‌تواند استفاده شود. ولی نمی‌توان طور کامل تدریس کرد. این کتاب جمع پژوهشی دانشجویان و استادان در دروس فوق‌الذکر می‌باشد.

آنچه در این اثر آمده، ممکن است به دو بخش مجموعه استدلال‌ها، استنتاج‌ها و گزاره‌های نظری (بخش اول) بر پایه داده‌ها و شواهد مردم‌شناختی، تاریخی، مشاهده‌ای و مکتوب مرتبط با ادیان و جوامع مختلف (بخش دوم) تقسیم شود. مطالب بخش اول با ماهیت کاملاً نظری، گر چه مربوط به یک قرن پیش هستند و از جهاتی مورد انتقاد واقع شده‌اند، همچنان تازه، قابل بحث و مطرح می‌باشند. اما بخش دوم داده‌ها، که عمدتاً اطلاعات گردآوری شده مردم‌شناختی متعلق به قرن نوزدهم می‌باشند، روزآمد نیستند.

ایده اصلی این کتاب در مطالعه شکل‌های اولیه زندگی دینی و جستجوی نقاط مشترک آنها با ادیان بعدی، بررسی تحولات احتمالی حیات

دینی در دوره‌های بعد به منظور شناخت دقیق‌تر پدیدهٔ دین در زمان معاصر و شیوه و نوع اطلاعات مورد استناد دورکیم، طراحی علمی یک پژوهش عظیم کتابخانه‌ای دربارهٔ پدیدهٔ دین و سرانجام کشف مقولات اساسی شناخت و ذهن بشر در حیات دینی جامعه در کنار سایر آثار و کارکردهای پدیدهٔ دین در جامعهٔ بشری، همگی از نوآوری‌های برجستهٔ دورکیم در این اثر کلاسیک جامعه‌شناسی می‌باشد

نظم منطقی و انسجام مطالب در هر فصل و کل اثر در سطح بسیار عالی است. این کتاب دارای مقدمه و نتیجه‌گیری کامل و ساختار منسجم و جامع پژوهشی از تعریف و طرح مسئله و سپس شناخت بنیان‌های فکری و انواع اعمال و مناسک مذهبی و نتایج مثبتی بر این بررسی‌ها است.

نویسنده، هر جا که لازم بوده است، از مآخذ پیشین، به ویژه از منابع مردم‌شناسی، فلسفی، تاریخی و اسناد و مدارک مختلف استفاده نموده که زیرنویس‌های این اثر گواهی بر این مدعا است.

دقت در استنادات و ارجاعات اثر بسیار عالی است. در متن کتاب، هر جا که از مآخذی مستقیم یا غیرمستقیم استفاده شده، به مشخصات منبع مزبور ارجاع داده شده است.

جهت‌گیری این اثر همانند سایر آثار دورکیم، در چارچوب بینش فلسفی و جامعه‌شناختی مثبت‌گرایی است، یعنی، مطالعهٔ علمی یک موضوع یا مسئله اجتماعی به کمک عقل و تجربهٔ منظم به منظور شناخت و تبیین یک پدیده به طور عینی و بی‌طرفانه تا زمینهٔ استفاده یا مداخلهٔ مثبت در حوزهٔ اصلاح و برنامه‌ریزی‌های اجتماعی و هم در حوزهٔ شناخت و هم در حوزهٔ عمل انسان‌ها فراهم شود.

در این اثر دین به عنوان یک پدیده اجتماعی، ریشه‌دار، ضروری و سودمند که در روزگار جدید دستخوش دگرگونی شده و خواهد شد و قاعدتاً می‌باید به کمک علم جامعه‌شناسی و شناخت درست آن جایگزینی علمی‌تر و متناسب با روزگار جدید پیدا کند و نیز بخشی از حیات اجتماعی که سازنده و دربرگیرندهٔ بسیاری از چیزها از جمله مقولات اساسی معرفت بشری است، معرفی شده است.

۲۵۷ صور بنیانی حیات دینی

از آن جهت که دین و خدا را پدیده‌ای اجتماعی و جامعه‌ساخته می‌داند و در عین حال، جامعه را علت نمود دین می‌داند و آن را موضوع پرسش دینی فرض می‌کند، جهت گیری این کتاب با فرهنگ و ارزش‌های اسلامی سازگار نیست. اما از جهت اهمیت و کارکردهای مثبتی که برای پدیده دین قائل است، دارای همسویی‌های قابل توجهی با بخشی از اعتقادات و ارزش‌های فرهنگ دینی ماست.

اگر با نگاه انتقادی دقیق و محققانه خواننده و تدریس شود به عنوان یک تحقیق و طرز فکر جامعه‌شناختی، خطاپذیر و ناقص (همان‌گونه که خود دورکیم با شجاعت و روح علمی خاص خود اظهار می‌کند) مطالعه شود، دارای ابعاد مخرب نبوده و بلکه در بحث دین‌شناسی، جامعه‌شناسی و تحلیل اندیشه‌های معرفت بشری و نیز در شناخت شکل‌های عمدتاً اجتماعی و جامعه‌زاد دین‌ها یا شبه‌دین‌ها و نحوه مواجهه با آنها می‌تواند مفید باشد.

به نظر ترجمه کامل می‌آید. اما در برخی مقایسه‌ها، مشخص شد که تا حدی ترجمه‌ای آزاد و ادیبانه است. به طوری که برای فارسی کردن متن، پس از دریافتی که مترجم از جمله‌های دورکیم داشته، آنها را به شکل‌های آزادتری و نه تحت‌اللفظی ترجمه کرده است که در اکثر موارد به نثری روان و رسا منجر شده اما به هر حال عبورهایی از متن اصلی یا بدفهمی‌هایی نسبت به مقصود دورکیم در کار مترجم دیده می‌شود.

متن ترجمه روان و رسا است. با توجه به عظمت، حجم زیاد، پیچیدگی مطالب و تعداد و تنوع واژه‌های بسیاری که در آن هست یا ادبیاتی که از نظر مردم‌شناسی و ادیان بومی نقل شده، کار ترجمه و معادل‌سازی را دشوار می‌کند. اما، در اکثر موارد، از این حیث کار بسیار ارزنده‌ای صورت گرفته است. در معادل‌سازی یا در ترجمه کاستی‌هایی وجود دارد.

به اصول ترجمه‌ای از حیث روانی، رسایی و فارسی‌کردن متن توجه شده است. برای کار معادل‌سازی زحمت زیادی کشیده شده، اگر چه مواردی از اشکال در این زمینه وجود دارد. همچنین ایشان، در موارد لزوم، توضیحاتی به شکل پاورقی آورده‌اند. مترجم محترم واژه‌نامه مختصری به فارسی و فرانسه در انتهای کتاب آورده‌اند که بهتر است مفصل‌تر و کامل‌تر شود.

پیشنهادها

- با توجه به اهمیت این اثر، بهتر است در چاپ‌های بعدی آن به موارد زیر توجه شود:
- افزودن مقدمه‌ای از مترجم، حداقل در باب اینکه چرا به ترجمه این اثر پرداخته است، شیوه ترجمه چگونه بوده است، چه مسائل و مشکلاتی در این زمینه وجود داشته و شاید معرفی این کتاب و تأثیر آن در ادبیات جامعه‌شناسی یا درس جامعه‌شناسی دین و معرفتی یا مقایسه آن با ترجمه‌های دیگری که از این اثر وجود دارد
 - کامل‌تر کردن واژه‌نامه به صورت سه زبانه، شامل: کلمات مهم، حساس و تخصصی کتاب
 - افزودن کتابنامه
 - ویراستاری ادبی و تخصصی دقیق برای رفع کاستی‌های موجود در معادل‌گذاری و ترجمه
 - افزودن فهرست اعلام و موضوعی